

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

פרוזבול היום

חותמים למען חברה צודקת
ערב ראש השנה תשפ"ג

מהו פרוזבול?

בסיום שנת השמיטה מצווה על כל אדם לעזוב ("לשמוט") את הכספים שאחרים חייבים לו ולא לתבוע אותם. מצווה זו נוהגת כיום, לרוב הדעות, מדרבנן. הלל הזקן, שראה שהעם נמנעים מלהלוות מחמת החשש משמיטת כספים, התקין "פרוזבול", שטר הגורם לכך שהחובות לא יישמוטו. באמצעות שטר הפרוזבול, החובות נמסרים לבית דין והוא אשר גובה אותם. התורה אסרה על אנשים פרטיים לגבות חוב, ואילו על בית הדין לא מוטל איסור זה.

מצוות שמיטת כספים תכליתה חמלה על העניים וסיוע לחלשים. מן המאמרים שבחוברת עולה שבתקנת הפרוזבול יש הקשבה לתוכן הפנימי של המצווה וקיום רצון ה'.

ההרשמה באתר צהר היא לצורך מינוי שליח. מי שנרשם באתר ממנה שליח שיכתוב בשמו את הפרוזבול בערב ראש השנה בפני עדים המוסרים את הפרוזבול לבית הדין. **אין צורך לחתום על שטר הפרוזבול. די במינוי שליח.**

חתמו עוד היום **באתר צהר** על טופס מינוי שליח
אשר יחתום בעבורכם על שטר פרוזבול

נוסח שטר הפרוזבול

ב"ה

דוגמה בלבד

בפנינו עדים החתומים מטה

בא לפנינו הרב שאול בן אשר עמנואל ברוכי
ואמר לנו בשמו ובשליחות כל האנשים
שמינו אותו דרך אתר 'צהר', ששמותיהם
רשומים במאגר הנתונים של האתר:

"היו עלי עדים שאני מוסר
כל חוב שיש לי או לשולחי הנ"ל
לבית הדין:

הרב שמואל דוד שליט"א - דיין
הרב אהרן כ"ץ שליט"א - דיין
הרב דוד סתיו שליט"א - דיין

שנגבה אותו כל זמן שנרצה.
ובאנו על החתום היום כ"ט לחודש אלול התשפ"ב.
והכל שריר ובריר וקיים.

נאם: _____ עד.

נאם: _____ עד.

נוסח מינוי השליח לפרוזבול

הריני ממנה את הרב שאול ברוכי (או כל אחד מארגון רבני צהר) לומר בפני בית דין
ו/או למסור לבית דין בכל אופן שיראה לנכון, שאני מוסר להם כל חוב שיש לי בזמן כתיבת הפרוזבול,
בין בשטר ובין בעל פה, שאגבנו כל זמן שארצה.

היכנסו לאתר צהר
ומלאו את הפרטים
או סרקו את הקוד:

/ דברי ברכה

העלאת המודעות לנושא הפרוזבול נראית על פניה כבניית בניין על מנת לסותרו. אפשר היה לחשוב כי הקפץ בהעלאת קרנה של מצוות שמיטת כספים - יבקש לעודד את קיומה במלואה ולא יקדם את המנגנון המבקש לעקוף אותה; כשם שהמבקש להדר באיסור חמץ לא יעודד דווקא את האפשרות למוכרו לגוי, והרוצה להחמיר בדיני ריבית לא ישכנע את הציבור להסתמך על היתר עיסקא.

ואומנם אפשר לראות את הפרוזבול ככלי העוקר את מצוות שמיטת כספים ואת הצורך לעסוק בו - כמין תזכורת לעצם קיומה של המצווה - אולם אפשר גם להתבונן על הפרוזבול באופן שונה. תורתנו הקדושה ציוותה אותנו לשמוט את ההלוואות אחת לשבע שנים והזהירה מפני מי שיימנעו מלהלוות בשל חובת ההשמטה. אולם חכמינו ראו כי דווקא תקנת הפרוזבול מאפשרת לבני האדם להלוות בלא חשש, ומתוך כך ירדו לעומק כוונתה של תורה - שביקשה לעודד את ההלוואות כדי שבני אדם יוכלו להשתקם ולבנות עצמם מחדש ולא ייכנסו למעגל המצוקה והעוני. בניגוד להיתרים דחוקים הקיימים במערכות אחרות בשל קשיים נקודתיים, הפרוזבול הוא במהותו האמצעי הנכון יותר והמדויק יותר להשגת יעדיה של התורה במציאות הכלכלית הקיימת.

לקראת סופה של שנת השמיטה אנו מבקשים לעורר ולעודד את העיסוק בתחום ההלוואה לזקוקים לה, במצב הכלכלי המורכב שבו נמצאת החברה הישראלית. מאידך גיסא, אנו מבקשים להזכיר את הצורך בכתיבת פרוזבול, בעבור הלוואות שהאדם מבקש לגבות, המבטא את ההכרה בכך שבניית החובות איננה מובנת מאליה.

ישר כוח גדול לכל העוסקים במלאכת הקודש של העלאת זוויות שונות, מעשיות ומחשבתיות, של סוגיה חשובה זו.

הרב דוד סתיו
י"ד ארגון רבני צהר

/ מאמרים

עורך: הרב שאול ברוכי

- האם התורה אסרה הימנעות מהלוואה גם בשוודאי תישמט? ♦ הרב יהושע בן־מאיר
- נכון להלוות הלוואה נוספת שלא יחול עליה פרוזבול? ♦ הרב פרופ' נריה גוטל
- כיצד תקנה העוקפת מצווה היא קיום רצון התורה? ♦ הרב אייל ורד
- שמיטת הלוואות לחקלאים בשביעית או גם שמיטת הלוואות למסחר? ♦ הרב יעקב ורהפטיג
- סוד המעבר בין הפן הפורמלי והפן המהותי בהלכה ♦ הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'נסקי
- זמן שמיטת כספים - בסיום השנה השישית או השביעית? ♦ הרב אהרן כ"ץ
- דווקא הפרוזבול הוא זכר לשביעית ♦ הרב אשר סבג

הלכות פרוזבול

/ הרב אברהם סתיו

בפרשת ראה נאמר: "מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוּט כָּל בַּעַל מִשָּׂה יָדוֹ אֲשֶׁר יִשָּׂה בְרֵעֵהוּ לֹא יִגַּשׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאֶת אָחִיו כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ" (דברים טו, א-ב). מצווה מן התורה על כל אדם לוותר על החובות שמועד פירעונם חל לפני סוף שנת השמיטה ו"לשמוט" אותם. בזמן הזה, כשאין היובל נוהג, שמיטת כספים נוהגת מדרבנן בלבד (ש"ע, ח"מ, סז, א).

הלל הזקן ראה שהעם נמנעו מלהלוות בסמוך לשנת השמיטה, ומשום כך תיקן את כתיבת הפרוזבול שגורמת לכך שהחובות לא יישמטו (גיטין לו ע"א). מהות הפרוזבול היא מסירת החובות לרשות בית דין שבגינה מצוות השמיטה לא חלה עליהם (משום שדווקא חובות של אנשים פרטיים נשמטים, ולא חובות השייכים לבית דין).

הפוסקים דנו בשאלה אם השמיטה חלה גם על פיקדונות בבנק ועל הלוואות מהבנק (ש"ת יביע אומר, חלק י, ח"מ, סימן ג, טז). למעשה, נכון היום שכל אחד, גם הבנקים וגם הלקוחות, יכתבו פרוזבול.

הפוסקים נחלקו בפני איזה "בית דין" יש למסור את החובות: לדעת הש"ע יש צורך ב"בית דין חשוב, דהיינו שלושה בקיאים בדין ובעניין פרוזבול ויודעים עניין שמיטה, והמחוס רבים עליהם באותה העיר"; ואילו לדעת הרמ"א די בכל שלושה אנשים (ש"ע ורמ"א, ח"מ, סז, יח).

לדעת רוב הפוסקים (ש"ע ורמ"א, ח"מ, סז, כ) אין צורך בכתיבה בפני בית הדין עצמו, ודי בכתיבה בפני עדים המעידים על מסירת החוב לבית הדין. אף כי יש שחלקו על כך (תומים, שם, ס"ק כא), נהגו להקל בזה.

למעשה, יש שנהגו לכתוב פרוזבול בפני שלושה אנשים ולהגדיר אותם כ"בית דין", ויש שנהגו לכתוב בפני שני אנשים ולהגדיר אותם כ"עדים" על כך שהחובות נמסרים לבית דין חשוב. טופס הפרוזבול של צהר עשוי על פי האפשרות השנייה, שהיא על דעת הש"ע וגם על דעת הרמ"א.

הפרוזבול מועיל רק לחובות שזמן פירעונם קודם לזמן כתיבת הפרוזבול. משום כך נהוג לכתוב את הפרוזבול סמוך לראש השנה.

לדעת רוב מוחלט של הפוסקים, ניתן למנות שליח לכתיבת הפרוזבול (ש"ת יביע אומר, חלק ב, ח"מ, סימן ה). הנוסח המוצע כאן הוא נוסח של שליחות; כך ניתן למנות שליח גם במועד מוקדם, והשליח יכתוב את הפרוזבול בערב ראש השנה גם על ההלוואות המאוחרות לזמן מינוי השליח.

השליח איננו יכול לעשות שליח אחר לעניין זה. לכן כל אדם צריך למלא בעצמו את טופס השליחות.

יש שנהגו, לאחר כתיבת הפרוזבול, להלוות סכום סמלי ולקיים בסכום זה מצוות שמיטת כספים. לאחר מינוי השליח לפרוזבול, ראוי אפוא להלוות הלוואה על דעת כך שהשליחות לא תחול עליה ולומר שזמן פירעונה יהיה לפני סוף שנת השמיטה. הלוואה זו תינתן לאדם הזקוק לה או לגבאי צדקה שיעביר אותה לנצרכים.

האם התורה אסרה הימנעות מהלוואה גם כשודאי תישמט?

/ הרב יהושע בן-מאיר*

בעל ספר החינוך (מצווה תפג) כתב שגם בזמן הזה, כשכל מצוות השמטת כספים אינה אלא מדרבנן, הנמנע מלהלוות מחשש שמיטה דרבנן - עובר בלא תעשה דאורייתא. מהלכה זו עולה לכאורה כפי הביאור השני; לפי ביאור זה, גם אם שמיטה מדרבנן, אפשר להבין שהנמנע מחשש מוגזם להלוות לחברו עובר בלאו דאורייתא. אולם לפי הביאור הראשון - שכוונת התורה באיסור זה היא למנוע סיכול מצוות התורה של שמיטה ועקיפתה - מסתבר שכאשר אין כלל מצוות שמיטה מהתורה, אין גם לא תעשה דאורייתא למי שנמנע מלהלוות לחברו.

על פי שיטת ספר החינוך, אדם הנמנע מלגמול חסד עם חברו עקב חשש מוגזם, עושה "דבר בליעל", וזאת אסרה התורה בלאו; אולם אדם הנמנע מלהלוות כאשר הוא יודע שישנה ודאות שהשמיטה תשמט את החוב והוא מוכן לתת הלוואה, ולא מתנה או צדקה, אין זה "דבר בליעל" ולא אסרתו התורה. זאת בניגוד לשיטת הרמב"ם, הסובר שהתורה קבעה שמי שניסה לעקוף ולסכל את מצוות שמיטה של התורה עובר בלא תעשה ולכן הוא עושה "דבר בליעל" גם אם החוב יישמט בוודאות.

לפי דברים אלו יובן המשך דברי ספר החינוך, שלפיהם אדם רשאי להתנות תנאי שהשמיטה לא תחול על ההלוואה. התורה לא אסרה על האדם להבטיח שכספו לא יאבד לו על ידי שמיטת כספים; לכן הוא רשאי להתנות עם הלווה שלא ישמטנו בשביעית. אך לפי ההסבר שכוונת לאו זה היא לאסור לעקוף את מצוות שמיטת כספים, אפשר שיהיה גם אסור להתנות מתן הלוואה בכך שלא תשמטנה השביעית.

מדברי רבנו יונה (שערי תשובה, שער ג, אות סז) עולה שיטה שלישית בהסבר הלאו, הכוללת את שני הביאורים יחד. לדעתו, האיסור להימנע מלהלוות הוא אף כאשר ישנה ודאות שהמלווה יפסיד את כספו, כשיטת הרמב"ם, אך הוא לומד מכך בקל וחומר שאסור לאדם להימנע מלגמול חסד עם חברו כאשר יש חשש וספק שמא יפסיד את כספו - כשיטת החינוך.

חד עם הציווי על השמטת כספים הזהירה התורה "השומר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עיניך באחייך האביון ולא תתן לו..." (דברים טו, ט). הרמב"ם (ברשימת המצוות בתחילת הלכות שמיטה ויובל) ביאר שעניינה של מצווה זו הוא "שלא ימנע מלהלוות קודם שמיטה כדי שלא יאבד ממנו". כלומר קיים חשש שאנשים יימנעו מלהלוות כספים בתקופה הסמוכה לשמיטה, כדי שלא תחול עליהם מצוות השמטת כספים, ובכך תסוכל כוונת התורה במצוות השמטת כספים - כיוון שלא יהיו הלוואות שיישמטו. התורה אסרה זאת, ובכך חסמה את הפרצה שהייתה מונעת פעולה אפקטיבית של מצוות שמיטת כספים.

אומנם אפשר להציע ביאור אחר ללאו זה. כל פעילות כלכלית כוללת מידה מסוימת של סיכון, והאדם הסביר מוכן להסתכן כדי להגיע לרווח ולהצלחה. אך לרוב נכונותו של אדם להסתכן בעבור הזולת נמוכה בהרבה מאשר נכונותו להסתכן בעבור עצמו. הלאו של "פן יהיה דבר עם לבבך בליעל" בא למנוע תופעה של הימנעות מהלוואה לזולת עקב חשש מוגזם שמא הלווה לא יחזיר את ההלוואה. התורה דורשת מאדם לשקול את ההלוואה בסמוך לשמיטה כאילו היה מדובר בעסקה מסחרית: אם אדם היה נכנס לעסקה מתוך הנחה שהיא תסתיים לפני השמיטה, הריהו מצווה גם לתת הלוואה בהנחה שהיא תשולם בזמן, לפני השמיטה. רק כאשר רמת הסיכון של השמיטה הייתה מונעת ממנו לעשות עסקה שרווח בצידה, הוא רשאי להימנע מהלוואה לחברו מחשש השמטת חובו.

לפי הביאור השני, התורה לא אסרה על האדם להימנע מלהלוות לחברו כשיש ודאות שהשמיטה תשמט את החוב, משום שאז מדובר במתנה ולא בהלוואה. אולם לפי הביאור הראשון, אפשר להבין שהתורה אסרה על האדם להימנע מלהלוות את חברו אף כאשר ידוע בוודאות שהשמיטה תשמט את החוב - כיוון שכל מטרת הלאו היא למנוע עקיפה של מצוות השמטת כספים וסיכולה.

* קיצור של מאמר בנושא שפורסם בספרו של הרב בן-מאיר, "מה נאכל בשנה השביעית" - היתר מכירה או אוצר בית דין, ירושלים תשע"ד, עמ' 237-244.

נכון להלוות הלוואה נוספת שלא יחול עליה פרוזבול

/ הרב פרופ' נריה גוטל

מפורסם בעניין זה הוא ר' יוסף חיים מבגדד, בעל ה"בן איש חי", שכך נהג וכך הנהיג:

והנה יש מתחסדים אחר שכותבין הפרוזבול מלוה לחבירו סך מה, עשרה גרוש או פחות או יותר, ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווהו אחר זמן הפרוזבול, ואז אחר ראש השנה, כשיביא לו חברו המעות לפרעו, יאמר לו "משמט אני" ולא יקבלם ממנו, ויאכל הלווה ולחדי [=ישמח] במעות אלו, והמלווה לחדי [=ישמח] במצוות שמיטת כספים שקיים אותה בפועל. ותהילת לא-ל יתברך הנהגתי מצוה זו פה עירנו בגדא"ד יע"א, הדפסתי שטרות של פרוזבול וחלקתי אותם לכמה בני אדם ועשאו, וגם לימדתי אותם שיעשו כן להלוות אחר זמן הפרוזבול סך מה ולקיים המצווה בפועל כאמור לעיל, אשריהם ישראל אוהבי מצות ה' ועושים אותם בשמחה.²

אמת נכון הדבר כי ישנם מי שערערו על הנהגה זו. הרב וואזנר כתב ש"משנת חסידים היא, ואין לדרוש כן ברבים מטעם ידוע" (שאוותו לא פירט).³ עם זאת, ר' חיים קנייבסקי ציון שאביו - ה"סטייפלר", הרב יעקב ישראל קנייבסקי - נהג כ"בן איש חי";⁴ ובספרו "דרך אמונה" אף המליץ רח"ק על שלוש דרכים נאותות ליישום הנהגה טובה זו הלכה למעשה:

מצוה על כל א' לכתוב פרוזבול, ויש משאירין חוב א' כדי לקיים מצות שמיטת כספים, ויכתוב בפרוזבול [א] חוץ מחוב פלוני, או [ב] חלק מהחוב או [ג] ילונו אחר שיכתוב הפרוזבול, אבל לא יקבע זמן הפרעון אחר ר"ה אלא שיוכל לתובעו אפי' מיד.⁵

נכון אפוא לכל אדם שלצד עריכת פרוזבול כהלכתו יקיים גם השמטת כספים כהלכתה.

סיבות היסטוריות הביאו את הלל הזקן לתקן את הפרוזבול. אף שיש בו בפרוזבול - מיסודו ובאופן יישומו - "עולבנא דדיינא [=עלבון הדיינים]" (גיטין לו ע"ב) ואף שהאמורא שמואל התבטא ואמר "אי איישר חיל אבטליניה [=אם יתחזק כוחי, אבטלנו]" (שם), אומץ הפרוזבול בכל קהילות ישראל, והוא שריר וקיים מאז ועד היום. עם זאת, ולצד הנהגה חיובית זו, יש מגדולי הדורות שהמליצו על שימור מסוים של מצוות השמטת הכספים המקורית ולו כהנהגה טובה.

הנהגה כזו משתלבת יפה עם לא מעט "הנהגות זכר" אשר נועדו לשמר ולו בבואה של הנהגה לכתחילאית מעיקרה. כך לגבי נטילת לולב כל שבעה; כך לגבי אכילת אפיקומן בליל הסדר; כך לגבי מעמד הקהל בימינו ועוד. דרך כזו עוקבת אחר הנחיית חז"ל: "עבדין זכר למקדש - דאמר קרא 'כי אעלה אֶרְכָּה לך וממכותיך ארפאך נאם ה' כי נִדְחָה קראו לך ציון היא דורש אין לה' (ירמיהו ל, יז) - מכלל דבעיא דרישה" (ראש השנה ל ע"א).

יש מגדולי הדורות שהמליצו על
שימור מסוים של מצוות השמטת
הכספים המקורית ולו כהנהגה טובה

בהקשר דומה לנידון דידן, היה זה ר' יהונתן אייבשיץ שכתב בנוגע לפרוזבול עצמו כי אם אומנם שמיטת כספים בזמן הזה נתונה במחלוקת, ובחו"ל רבים לא נהגו בה, בכל זאת "מאוד ראוי לכל איש להחמיר לעשות על כל פנים זכר למצווה זו בפרוזבול וכמו שכתבתי לעיל, לבל ישכח זכר מצווה זו מקרב ישראל".¹ ואם כך בנוגע להפקעה, הרי שבוודאי נכון לעשות זאת ביחס לקיום: זכר לשמיטת כספים כהלכתה.

- 1 אורים ותומים, סימן סז.
- 2 בן איש חי, שנה א, פרשת כי תבוא, סעיף כו.
- 3 שו"ת שבט הלוי, חלק י, סוף סימן ר.
- 4 שדה צופים על ירושלמי שביעית, עמ' לא; ספר שערי ציון, חלק ב, עמ' תנט.
- 5 דרך אמונה, חלק ד, הלכות שמיטה ויובל, פרק ט, ס"ק פה.

כיצד תקנה העוקפת מצווה היא קיום רצון התורה?

/ הרב אייל ורד

הלל הזקן תיקן פרוזבול. כיצד עשה זאת?
היאך נהג כנגד מה שכתוב בתורה על המצווה
לשמוט הלוואות בסיום השביעית?

יש אומרים שהתורה לא ציוותה על שמיטת החוב אלא רק אסרה לגבותו; החוב קיים ועומד אך אסור לגבותו. לאדם פרטי אסור לגבות את החוב, מפני שאדם פרטי חסר את שיקול הדעת הראוי ואין הוא רואה לנגד עיניו אלא את חובו - והוא עלול להפעיל נשיית יתר מול החייב. מלאכת הגבייה היא הפך כל עניין השמיטה שבה הכול עבדי הבורא. לכן אסרה התורה לאדם פרטי לגבות את חובו.

אומנם, החוב קיים וכשהוא נמסר לבית הדין - יכול בית הדין לגבות את החוב מחמת שתי סיבות. ראשית, אין זה החוב של הגובים ולכן לא מתקיימים כאן יחסי "עבד לֹהֵאִשׁ מִלֹּדֶה" (משלי כב, ז) - יחסים שגם בשנה רגילה הם קשים ומשפילים, ובשמיטה הם אסורים. שנית, לבית הדין ישנם עוד שיקולים. בית הדין יכול לראות את מצוקת הלווה ולהתחשב בה. לדיינים מבט רחב: הם יכולים לפרוש את החוב או אף להחליט שהוא איננו ברגבייה. לבית דין הסמכות לגבות את החוב וגם הסמכות שלא לגבותו. לכן תקנת הפרוזבול אינה הערמה כלל וכלל אלא היא מדייקת את האיסור עצמו על פי תכלית המצווה עצמה: למנוע גבייה בדרך נשייה במהלך שנת השמיטה שבה כולנו חווים את היותנו גרים על פני האדמה.

אך יש כאן טעם נוסף. התורה מעודדת נתינת הלוואות למי שזקוק לכך, כמנוף כלכלי. למעשה, הלוואה היא המעלה הגדולה ביותר בהלכות צדקה, מפני שהיא משאירה את הלווה על מגרש המשחקים. הכסף הנדיל שיקבל הלווה יוכל לשרת אותו - כדי שישבו ויעמוד על רגליו. התורה מוסיפה עוד קומה על גבי העיקר שהוא עצם ההלוואה: בשנת השמיטה נוסף לזה גם הציווי לשמוט חלק מן ההלוואות שזמן פירעונן הגיע בסוף השביעית. אין מדובר על כל החובות (כגון המלווה את חברו לעשר שנים ועוד).

אך מה יש לעשות כשהקומה הנוספת מתנגשת עם הקומה הבסיסית - כלומר כאשר אנשים נמנעים מלהלוות כלל מחמת החשש שהחוב יישמט? אומנם התורה מזהירה מפני מצב כזה - "הִשְׁמַר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבָר עִם לִבְכָּךְ בְּלִיעַל לֵאמֹר קִרְבָּה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאַחֶיךָ הָאֲבִיּוֹן [...]". (דברים טו, ט) - אך כיצד יש לנהוג כאשר החשש מתממש? האם נאמר "ויקוב הדין את ההר" ונכריז שכל מי שאיננו מלווה הרי הוא חוטא? הדרשות יידרשו אך מי שזקוקים להלוואה ימשיכו לסבול. ודוק: לא בעניים עסקין - שהלווה הם בכל אופן אינם נוטלים הלוואה אלא צדקה - כי אם באנשים ממעמד הביניים הזקוקים להלוואה כדי לשוב ולעמוד על עומדם. הם הזקוקים להלוואה. הללו אינם אביונים כעת, אך הם עלולים להיות אביונים אם לא יתאפשר להם ליטול הלוואה.

תקנת הלל עומדת אפוא
על עיקר רצון התורה: לקיים
מעריך של תמיכה בזולת
בדמות הלוואה

תקנת הלל עומדת אפוא על עיקר רצון התורה: לקיים מעריך של תמיכה בזולת בדמות הלוואה. הלל מעמיד את הקומה הבסיסית תוך ויתור על הקומה הנוספת - שמיטת ההלוואה עצמה. אומנם התורה מזהירה לא לעשות כן לאביון אך רוב נוטלי ההלוואות אינם אביונים. נראה שהלל הסתמך בתקנתו על המשך הפסוקים: "כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיּוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנִי מֵצִוְךָ לֵאמֹר פְּתוּחַ תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לְאֲחֶיךָ לְעֵנֶיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאֶרֶץךָ" (שם, יא). תכליתה של שמיטת ההלוואה היא לסייע לאביון; אך הפסקת ההלוואות עלולה ליצור אביונים חדשים! על כן בא הלל ותיקן פרוזבול ובכך עמד על עומק כוונת התורה.

שמיטת הלוואות לחקלאים בשביעית או גם שמיטת הלוואות למסחר?

/ הרב יעקב ורדהפטיג

על פי כ"ן, ורק לאחר שאב"י הסביר לו כי רבה ציפה להחזרת הכסף - הוא עשה זאת. הסבר זה עונה על השאלה השנייה אך מחזק את השאלה השלישית: מדוע רבה הסכים - ואפילו רצה - לקחת את הכסף ולא קיים מצוות השמטת כספים?

לצורך התשובה יש להבין את עניינה של מצות שמיטת כספים על פי דרכו של הנצי"ב. ב"העמק דבר" (דברים טו, ב-ג) כתב הנצי"ב שמצוות שמיטת כספים קשורה במהותה למצוות שמיטת קרקעות והבחין בין שני סוגי הלוואות: הלוואה כספית לחקלאי והלוואה כחלק ממסחר. כאשר שמיטת קרקעות מתקיימת כהלכתה, החקלאי זקוק לכסף. הוא נוטל הלוואה כדי שיוכל לזרוע, אך אין לו ממה להשיבה - כיוון שהיבול איננו שלו. על כך הזהירה התורה "לא יגש את רעהו ואת אחיו" (דברים טו, ב).

אך כאשר ההלוואה היא הלוואה רגילה לצורכי מסחר ואי-החזרתה פוגעת קשות במלווה, אין כוונת התורה שתישמט. לכך רמזה התורה באומרה "את הנכרי תגיש" (שם, ג) ועל כך הזהירה "אפס כי לא יהיה בך אביון" (שם, ד) - שהשמטת הכספים לא תגרום לכך שהמלווה יהיה אביון. חכמים מחויבים למצוא דרך לכך שהלוואה כזו לא תישמט.

מדברי הנצי"ב נמצאנו למדים שכל עניינה של שמיטת כספים הוא רק כעזרה לשמיטת קרקעות אך הלוואות של מסחר יש להחזיר ולומר "אף על פי כן" - ובהן אין מצווה המלווה לוותר על הלוואתו. עוד למדנו מדבריו שבתקנת הפרוזבול, חכמים ירדו לעומק כוונתה של התורה ומילאו את דרישת התורה "לא יהיה בך אביון".

התורה אומנם מצווה להשמיט את החוב בכל מצב אך נראה שהרי זה בעבור מי שזקוק באמת לכסף כדי שלא יתבייש. נראה שמשום כך רוח חכמים נוחה באומר "אף על פי כן". כמובן, מי שבידו להחזיר יאמר זאת; ואילו מי שמחמת עוניו איננו יכול להחזיר את ההלוואה וכאשר המלווה אמיד דיו - לגבי מקרה זה נאמרה מצות שמיטת כספים.

מצוות השמטת כספים נראית מצווה חשובה מאוד, כחלק ממצוות צדקה, אך דווקא משום כך תמוה מדוע בפועל מצווה זו כמעט שאינה מתקיימת - גם לפני תקנתו של הלל.

המשנה במסכת שביעית (י, ח-ט) עוסקת בהחזרת החוב בשנת השמיטה וקובעת:

המחזיר חוב בשביעית - יאמר לו "משמט אני". אמר לו "אף על פי כן" - יקבל ממנו שנאמר "וזה דבר השמטה" (דברים טו, ב) [...] המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה הימנו [...]

במסכת גיטין (לז ע"ב) מביאה הגמרא את דברי רבה שאמר כי אין צורך להמתין שהלווה יאמר מעצמו "אף על פי כן" - וניתן לכפותו לומר כן. הגמרא מביאה מעשה באבא בר מרתא שנטל הלוואה מרבה וכשבא להשיב את ההלוואה לרבה בשנת השמיטה, אמר לו רבה "משמט אני", ואבא בר מרתא נטל את המעות מבלי להשיב "אף על פי כן"; אב"י ראה שרבה עצוב על המעות שלא הושבו והסביר לאבא בר מרתא שעליו לומר "אף על פי כן" - ובעקבות כך חזר אבא בר מרתא לרבה, אמר לו "אף על פי כן" ורבה לקח את המעות, תוך שהוא תמה על אבא בר מרתא שלא ידע שכך היה צריך לנהוג.

סיפור המעשה מעורר כמה תמיהות. ראשית, מדוע רבה לא כפה את אבא בר מרתא לומר "אף על פי כן" כשיטתו? שנית, מדוע אבא בר מרתא לא אמר זאת מיוזמתו, והלא רוח חכמים נוחה מהמחזיר את ההלוואה? לבסוף, השאלה הקשה ביותר: לרבה הייתה הזכות לקיים מצות השמטת כספים מהתורה - מדוע הוא הצטער על כך ואף מתח ביקורת על אבא בר מרתא?

לגבי השאלה הראשונה ייתכן שרבה לא כפה זאת משום שהדבר לא התאים למעמדו. לגבי השאלה השנייה כתב הריטב"א שאבא בר מרתא היה סבור שרבה לא יסכים לקבל את הכסף ולכן לא אמר "אף

סוד המעבר בין הפן הפורמלי והפן המהותי בהלכה

/ הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'נסקי

שמיטת כספים היא המצווה לשמוט את כלל החובות: "שְׁמוּטָה כָּל בַּעַל מִשֵּׁה יָדוֹ" (דברים טו, ב). התורה לא ביארה במפורש מהו הטעם למצווה זו אך מן ההקשר ניתן ללמוד על השאיפה למיגור העוני ולשוויון הזדמנויות. הקושי הגדול הכרוך במצווה זו הוא שתחילתה באנשים טובים שנתנו הזדמנות לאחרים והסכימו לתת אשראי מהונם - וכעת הם נדרשים להיות טובים עוד יותר ולזנוח את גביית החוב.

התורה מבינה שרוב האנשים יתקשו במצווה הזו וברי כי לא ילוו לאדם אחר מחשש שמא כספם לא יושב - אף שישנה מצוות עשה להלוות כספים (עשה קצו במניין של הרמב"ם), שהרי מצווה זו מסורה ללב. התורה בחרה להתמודד עם הקושי בדרך של אזהרה וציווי להמשיך להלוות (דברים טו, ט). אולם התורה גם צפתה שבני האדם יימנעו מלהלוות וזה אכן מה שהתרחש! הלל הזקן "ראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה" (משנה, שביעית י, ג).

הקושי להלוות הוא אמיתי. לקראת שנת השמיטה החשש ממחסור גובר ואין זה זמן ראוי לחלק כספים ו"הַחֶכֶם יִינִי בְּרֵאשִׁי" (קהלת ב, יד). אולם הקפאת ההלוואות היא נזק עצום לשוק. לכן מחליט הלל לעשות מעשה ולתקן פרוזבול. שטר הפרוזבול עוקף את השמיטה וגורם לכך שאת החובות חייבים להחזיר. תקנתו של הלל נשמעת תמוהה ומחודשת: כיצד ניתן להחליט למחוק מצווה מן התורה?

התשובה היא שהלל לא מחק מצווה אלא מצא את האפשרות להשתמש ב"מסלול חריגים" קיים. המשנה קובעת שהשביעית אינה משמטת את כלל החובות אלא הדבר תלוי באופי החוב (קנסות, שכר שכיר וכיוצא בהם אינם נשמטים כלל). אחד החובות שאינו נשמט הוא חובו של "המוסר שטרותיו לבית דין" (משנה, שביעית י, ב). כאשר אדם מעביר לבית הדין את האחריות לגביית חובותיו, החוב הופך להיות "פסק דין" שיש לבצעו ולא הלוואה שנשמטת (ראו ריטב"א, מכות ג ע"ב).

הלל לא מחק מצווה מן התורה; הוא זיהה את המקרה החריג של "המוסר שטרותיו לבית דין" כאפשרות

לפתרון הבעיה - באמצעות הרחבתו לכתיבת פרוזבול פורמלית-המונית. מנקודת מבט זו, הרעיון של הלל אומנם מתחכם אך אינו אלא ניצול של אפשרות לגיטימית מן הבחינה ההלכתית. אדם יכול למכור את בהמתו לגוי כדי לחמוק מדין בכור בהמה. אדם יכול לגבות ריבית על ידי היתר עיסקא וכיוצא בו. הטכניקה ההלכתית משתנה ממקרה למקרה אולם המשותף לכולם הוא שאדם יכול להתייחס אל ההלכה כשם שאנשים מתייחסים אל חובות המס: אנו מכירים בחשיבותם לכלכלת המדינה אולם איננו שמחים לשלמם. לכן אנחנו משתמשים בדרך לגיטימית של "תכנון מס". בהקבלה, ישנה אפשרות של "תכנון הלכה".

הגמרא מקשה כיצד יכול היה הלל לתקן תקנה המבטלת מצווה מפורשת מן התורה והיא משיבה בדרכה (גיטין לו ע"א); ואכן, שאלת הגמרא מפתיעה מפני שהלל רק פיתח רעיון קיים. ייתכן כי מה שהטריד את האמוראים הוא התוצאה ולא הדרך. האמוראים היו מוטרדים מכך שתקנת הלל תגרום לכך שלא ייוותר כל זכר לעיקרון, הרעיון המיוחד, שהתורה הורתה עליו. באמצעים מתוחכמים ובטכנולוגיה מתקדמת אפשר להפוך את השבת לחול. ייתכן שיגיעו ימים שבהם ניתן יהיה להפעיל את המכשירים כולם בעזרת כוח המחשבה ללא מגע יד אדם וכך ניתן יהיה לפעול בשבת כביום חול. גם אם הטכניקה תעמוד בכללי ההלכה, התוצאה תהא בעייתית ותתייצב כקושייה על מהותה של ההלכה. האם ההלכה היא מערכת כללים פורמליים או שמא יש בה אמירה ערכית חינוכית ומעצבת?

תמיהתה של הגמרא בעיניי היא הנקודה החשובה בדיון, מפני שעיקרה הוא הצבת סימן שאלה אל מול ה"טכנאים" הסבורים שההלכה היא נוסחה מתמטית ושאפשר להשיג תמיד את התוצאה הרצויה. בהלכה ישנו פן פורמלי אך יש בה גם פן מהותי. סוד המעבר בין שני המוטיבים הללו הוא מלאכת מחשבת והוא הכלי היסודי והדרך לתיקון עולם במלכות שדי. אומנם ייתכן שבתודעתו של הלל עיקרה של מצוות השמיטה הוא הדאגה לרווחת הזקוקים להלוואות; ובהינתן הנסיבות סבר הלל הזקן שמהות שמיטת כספים תתקיים דווקא בזכירתה באמצעות הפרוזבול ולא בקיומה.

זמן שמיטת כספים - בסיום השנה השישית או השביעית?

/ הרב אהרן כ"ץ

ורש"י, שביעית משמטת את החוב באופן אוטומטי ב"אפקעתא דמלכא", ומי שעומד על קבלת חובו עובר באיסור "לא יגוש". לפי שיטתם, אמירת "משמט אני" גורמת לכך שאם הלווה עומד על התשלום - אין בזה איסור נגישה שהרי הלווה נותן לו את הכסף כמתנה.

בחוברת "לוח דינים ומנהגים" המתפרסמת מדי שנה על ידי "היכל שלמה", נכתב "יש מפרשים את 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה' בתחילת השנה, ולכן כדי לצאת מספק יש הנוהגים לעשות פרוזבול גם בתחילת שנת השמיטה".

ואכן לשון התוספתא (שביעית ח, יא) היא "אימתי כותבין פרוזבול? ערב ראש השנה של שביעית". גם הטור (ח"מ, סימן סז) כתב - בשיטת אביו הרא"ש - שאכן זמן כתיבת הפרוזבול הוא עד סוף השנה השישית. אולם מרן ה"בית יוסף" סבור היה שגרסתו של הרא"ש בתוספתא משובשת. האמת תורה דרכה שגרסה זו שבתוספתא הייתה מוכרת לראשונים - כגון בעל "העיתור" ה"כפתור ופרח" ה"אור זרוע" ורבי אברהם בן הרמב"ם (בתשובתו) - וכבר בירר גרסה זו הר"ש ליברמן זצ"ל בביאורו הגדול לתוספתא. אך להלכה הכריעו הפוסקים כדעת מרן השו"ע ורבי יעקב בירב וכדעתו של הרמב"ן - שהמנהג הפשוט והנכון לכתוב את הפרוזבול בסוף השנה השביעית.

בהקשר זה יש להעיר על בעל "שולחן ערוך הרב" שכתב כי נכון לעשות פרוזבול בסוף השנה השישית, אף שאין השמיטה משמטת בסופה, ואם לא עשה בסוף השישית - יעשה בשביעית עד ראש השנה.³ דעתו הייתה לחוש לדעת הרא"ש וסיעתו; אך נראים הדברים שגם לדעת הרא"ש יש לכתוב פרוזבול בסוף השנה השביעית אף שצריך לכותבו גם בסוף השנה השישית - ודברי "שולחן ערוך הרב" צריכים עיון גדול.

להלכה, המנהג הפשוט בארץ ישראל הוא לכתוב פרוזבול רק בסוף שנת השמיטה וכפי שפסק מרן בשו"ע (ח"מ, סז, ל).

בגמרא במסכת גיטין למדנו כי לווה המבקש להחזיר חובו בשנת השמיטה - על המלווה לומר לו "משמט אני"; ואם הלווה משיב "אף על פי כן אני רוצה להשיב את החוב" - יקבל ממנו. רש"י הסביר הלכה זו על סמך פירוש הפסוק (הנזכר שם במשנה) **"וזה דבר השמטה"** (דברים טו, ב): התורה חייבה את האדם לקיים דיבור של שמיטה. הרמב"ם הוסיף על דברי רש"י וביאר שבלא אמירת "משמט אני", עובר המלווה על איסור **"לא יגש את רעהו"** (שם) וכי על מנת שלא יעבור על איסור הנגישה - חייב המלווה לומר "משמט אני".¹ לשיטתם, זוהי משמעות הפסוק **"וזה דבר השמטה"**: על ידי הדיבור מתבטל איסור **"לא יגש את רעהו"**.

הרא"ש חלק על רש"י והרמב"ם. כפי שביאר בהרחבה,² לדעתו איסור "לא יגוש" נוהג כבר בתחילת שנת השמיטה; ואף על פי כן האדם אינו צריך לומר ללווה "משמט אני" עד סוף שנת השמיטה. לשיטת הרא"ש, יש להבחין בין איסור הנגישה הקיים בשנת השמיטה ובין הפקעת החוב שאינה מתרחשת אלא בסוף שנת השמיטה. לכן אם הלווה מבקש להשיב את חובו במהלך השמיטה - המלווה אינו נדרש לומר לו "משמט אני" שהרי טרם הגיע זמן שמיטת החוב.

להלכה, המנהג הפשוט בארץ
ישראל הוא לכתוב פרוזבול
רק בסוף שנת השמיטה וכפי
שפסק מרן בשולחן ערוך

נראה ששיטת הרא"ש היא כדעת ה"יראים" הסבור שהשביעית איננה משמטת את החוב באופן אוטומטי אלא חלק מן המצווה היא לשמוט את החובות - על ידי אמירת "משמט אני". לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם

1 משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, פרק ט, הלכה כח.
2 פסקי הרא"ש, גיטין, פרק ד, סימן כ.
3 שולחן ערוך הרב, חושן משפט, הלכות הלואה, סימן לו.

דווקא הפרוזבול הוא זכר לשביעית

/ הרב אשר סבג

לו ממון אך אינו רוצה להתפרנס מן הצדקה - ולכן מלווים לו ואחר כך מוחלים לו על ההלוואה.

ייתכן שמקורות אלה מצביעים על תהליך שהתחולל בעם ישראל עד לתקנת הפרוזבול. אומנם היו פתרונות לשמיטת הכספים, אולם פתרונות אלה שאינם נעשים דווקא בזמן שמיטת הכספים גרמו לכך שמצווה זו נשכחה מלב. אובדן המצווה גרם לתהליך פנימי נוסף שהוביל להישענות מוגזמת על העושר החומרי, הן מצד העשירים שבטחו בעושרם, הן מצד העניים שהעדיפו לקבל בדרך עקיפה רק כדי להשאיר לעצמם את הביטחון ה"מזויף" כאילו אין הם תלויים וסמוכים אלא בעצמם. לכן, "נמנעו העם מלהלוות זה את זה": כל אחד בטח רק בעצמו וביכולתו, והתלות בריבונו של עולם נעלמה.

דברי הריטב"א מאירים באור חדש את תקנתו של הלל הזקן, שתיקן את הפרוזבול לא כדי לעקוף את שמיטת הכספים, אלא בדיוק להפך - כדי לעודד את פנימיותה

הריטב"א (מכות ג ע"ב) הקשה גם הוא מדוע הלל נזקק לתקנת הפרוזבול ועל כך השיב בין השאר: "ועוד שתשתכח תורת שביעית, אבל פרוזבול הוא זכר לשביעית דאושא מילתא [=יש לדבר פרסום] כשבאין כולם לעשות פרוזבול". דברי הריטב"א מאירים באור חדש את תקנתו של הלל הזקן, שתיקן את הפרוזבול לא כדי לעקוף את שמיטת הכספים, אלא בדיוק להפך - כדי לעורר את פנימיותה. אפילו אם לא נקיים מצווה זו ככתבה, עדיין נרוויח את חידוש התלות בקב"ה, הן אצל העשירים, הן אצל העניים. הזדקקותנו לתמיכתו של הקב"ה פותחת את עינינו גם להזדקקות האחרים אלינו.

בעולם המודרני שלנו, המודד את ערכו של האינדיבידואל על פי הישגיו האישיים, אשליית חוסר התלות מסוכנת הרבה יותר; מה שמחזק עוד יותר את הצורך במצוות שמיטת הכספים או לחלופין את הצורך בתקנת הפרוזבול של הלל - שבדומה לשמיטת הכספים מחדשת בקרבנו את הרגשת התלות וזו בתורה פוקחת את עינינו לצורכי האחר.

הגמרא (גיטין לו ע"ב - לז ע"א) מבארת את המילה "פרוזבול" כמורכבת משלוש מילים: פרוס, בולי, בוטי. "פרוס" היא תקנה; "בולי" משמעה עשירים; ו"בוטי" - עניים. רש"י על אתר מבאר שהחיבור בין שלושת המרכיבים מסביר את טעמה של התקנה שנועדה לרווחת העשירים, שלא יפסידו, ולטובת העניים - שלא תינעל הדלת בפניהם ולא ילוו להם.

הגמרא (לו ע"ב) מתארת את הסיבה שהובילה את הלל לתקן את תקנת הפרוזבול בלשון שונה מעט, שלכאורה אינה מתיישבת עם פירושו של רש"י: "ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוזבול". לפי הגמרא, אין מדובר כאן על עניים שלוו ולא החזירו או עשירים שלא הלוו לעניים אלא על העם ("נמנעו העם מלהלוות זה את זה") - לאו דווקא עשירים ועניים אלא אפילו איש לרעהו סתם נמנעו מלהלוות זה לזה; אפילו עניים לעניים או עשירים לעשירים.

יתרה מזאת, הלא גם קודם תקנת הלל היו קיימות דרכים שאפשרו לאנשים להלוות ללא חשש שכספם יאבד (כגון מי שהתנה שהלווה לא ישמט בשביעית או המוסר שטרותיו לבית דין וכדומה; דרכים המובאות בדברי חז"ל) ואם כן מדוע נזקקו העשירים והעניים לתקנה זו?

הרמז ליישוב הקושי מצוי במקורות שמהם למדו חז"ל מיהם ה"בולי" וה"בוטי". המקור הראשון הוא הקללה שבפרשת בחוקות: "וְשִׁבְרֵתִי אֶת גֵּאוֹן עֲזָכֶם" (ויקרא כו, יט), ולמדנו בהקשר אחר ש"אלו בולאות שביהודה" - העשירים של אותה תקופה. באבות דרבי נתן (פרק כ) מוסבר חטאם של ה"בולאות" כמי "שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם והמליכו עליהם מלך בשר ודם". ייתכן שלפנינו רמז לדברי הגמרא על שלושת העשירים שהיו בירושלים בזמן החורבן, שחשבו שעושרם יציל את העיר מגזרת החורבן (גיטין נו ע"א) ולכן קוללו ש"גאון עוזם", דהיינו עושרם, יאבד כדי שיזכרו במי באמת תלוי עושרם.

המקור השני הוא פסוק העוסק במצוות הלוואה לעני: "כִּי פֶתַח תִּפְתָּח אֶת יָדְךָ לְוִהֲעֵבֶט תַּעֲבִיטְנוּ דִּי מַחֲסֹר אֲשֶׁר יִחֲסֹר לוֹ" (דברים טו, ח). המילים "וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטְנוּ" קרובות למילה "בוטי". במקום אחר (כתובות סז ע"א) מבארים חז"ל שמילים אלו מתארות עני שאין

"תחל שנה וברכוריה"

פדיון כפרות

תורמים לצהר
ולזכרם איתנו בעוד שנה של עשייה

ארגון רבני צהר פועל להנגשת שירותי הדת בישראל
לכלל החברה ובמגוון מישורים, ביניהם:

מרכז צהר לאתיקה
מלבן סוגיות עכשוויות
ברוחה של היהדות
ופועל ליישומן בחברה

בשנה החולפת
צהר ליוותה מאות
בני ובנות מצווה
בדרכם לבגרות

בשנה החולפת
צהר חיתנה
אלפי זוגות כדת
משה וישראל

עשרות אלפי משתתפים
במאות מוקדי תפילה בראש
השנה, יום כיפור וחגי ישראל
באווירה חוויתית ומחברת

עזרו לנו להגשים את החזון של צהר!
סרקו את הקוד או חפשו בגוגל 'פדיון כפרות צהר'

ארגון רבני צהר בשיתוף 'יחד' ומיתרים מזמינים אתכם לזום תפילות יום כיפור
פתוחות לציבור הרחב, חילונים ודתיים, שיתקיימו במרחבים ציבוריים ופתוחים

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

מעוניינים לארגן מניין תפילה באזור מגוריכם?
מתכננת תפילה ותרצו להסתייע בנו?
נשמח להיות שותפים יחד אתכם למהלך חשוב זה.

לפרטים: אסתי 052-4296936
www.tzohar.org.il
www.yachadzehut.org.il

חפשו אותנו בפייסבוק

עושים חג

מתפללים יחד ביום כיפור

לע"נ ד"ר אריה (ליאון) קרוניץ ד"ל

